

DE STEM DES VOLKS

Ledenonderzoek en de vernieuwing van de PvdA

P. Depla

1. Inleiding

Partijen hebben leden. Maar wat weten ze eigenlijk van hun leden? Hoe denken hun leden over actuele politieke vraagstukken? Op deze vragen moeten veel partijen het antwoord schuldig blijven. Natuurlijk is de opvatting van het actieve kader bekend. Dat roert zich immers op partijvergaderingen, congressen en allerlei bijeenkomsten. Het is echter maar zeer de vraag of dat kader in alle opzichten representatief is voor de dominante opvattingen bij leden.

Niet alleen over de politieke oordelen van leden is over het algemeen weinig bekend bij partijen. Hetzelfde geldt ook voor de verwachtingen die leden hebben van het lidmaatschap. Waarom is men lid geworden van een partij? Voldoet het lidmaatschap enigszins aan die verwachtingen? Worden leden voldoende geïnformeerd? Krijgen ze voldoende gelegenheden om deel te nemen aan het inhoudelijk debat in de partij? Wat gaat goed en wat zou er beter kunnen? Partijen moeten het antwoord op dit soort vragen vaak schuldig blijven.

Dit is opmerkelijk. Leden vormen in zekere zin de ruggengraat van een partij. Voor hun financiën zijn partijen in Nederland nog steeds sterk afhankelijk van leden.¹ Minstens zo belangrijk is echter dat de leden het reservoir vormen om kandidaten voor vertegenwoordigende functies te werven.² En welhaast nog belangrijker, leden zijn die kiezers die zich het meest associëren met een partij. Ze zijn vaak de 'publieke ambassadeurs' van een partij.

Waar partijen door electoraal onderzoek steeds meer weten over de opvattingen van allerlei soorten kiezers, laat de kennis van partijen over deze ambassadeurs vaak te wensen over. Voor de PvdA is dit gebrek aan kennis reden geweest om in 1994 te starten met eigen ledenonderzoek. Sinds die tijd wordt met een zekere regelmaat een deel van het ledenbestand benaderd om enkele vragen te beantwoorden.

Het ledenonderzoek vormt een initiatief dat past binnen het vernieuwingsproces van de PvdA. Om de betekenis van het ledenonderzoek te kunnen aangeven, is het noodzakelijk in te gaan op dat proces. We blikken uitgebreid terug op de achtergronden van de partijvernieuwing. Vervolgens bespreken we de wijze waarop F. Rottenberg en R.L. Vreeman gedurende hun duo-voorzitterschap

sinds 1992 vorm hebben gegeven aan het vernieuwingsproces. Bijzondere aandacht wordt besteed aan de vernieuwing van de partijorganisatie. Daarmee komt als vanzelf het ledenonderzoek in beeld. We zullen daarbij de organisatie, doelstellingen en resultaten ervan bespreken. Ten slotte verkennen we de toekomst en de grenzen van het ledenonderzoek.

2. Het einde van de massapartij

Het vernieuwingsproces van de PvdA staat niet op zichzelf. In Nederland, maar ook in vele andere West-Europese landen zoeken politieke partijen naar nieuwe werkwijzen en structuren. Deze zoektocht is een reactie op het verval dat politieke partijen de laatste decennia hebben doorgemaakt. Dit verval wordt nogal eens beschreven als het einde van de politieke partijen.³ Bij nadere analyse van deze beschouwingen blijkt dit vooral het einde van de klassieke massapartijen te betreffen, zoals deze door de Franse politicoloog M. Duverger zijn beschreven.⁴ Deze partijen, aan het einde van de negentiende eeuw opgekomen, zijn onderdeel van emancipatiebewegingen. Als politieke arm van brede maatschappelijke bewegingen, richten ze zich op bepaalde sociaal-economische of sociaal-culturele groepen in de samenleving. Massapartijen zijn niet georganiseerd rond een persoon, maar gebaseerd op een ideologie; ze hebben geen personalistisch maar een sterk programmatisch karakter. Een uitgebreid netwerk van lokale en regionale afdelingen zorgt voor een hechte organisatie, die centraal wordt geleid. Massapartijen tellen veel leden, die als vrijwilligers actief een bijdrage leveren aan de partij. Een bloeiend verenigingsleven is een zeer belangrijk kenmerk van de klassieke massapartij. Volgens de door de PvdA in 1990 ingestelde commissie-Van Kemenade is daarbij de achterliggende gedachte dat de actieve leden op een vanzelfsprekende wijze de bevolkingsgroepen vertegenwoordigen waarvoor de massapartij in de eerste plaats opkomt.⁵

De massapartij is lange tijd beschouwd als het voorbeeld van een moderne partijorganisatie.⁶ Afgezien van enkele liberale en conservatieve partijen, die veelal geen onderdeel vormden van een emancipatiebeweging, hebben vooral in West-Europa politieke formaties vaak het karakter gehad van een massapartij. Vanaf de jaren zestig treedt echter een kentering op. De succesvolle emancipatie van grote groepen in de samenleving, de afbrokkeling van hechte maatschappelijke netwerken en afnemende overtuigingskracht van grote ideologieën tasten de fundamenteën van de klassieke massapartijen aan. Afnemende ledentallen, geringere animo voor verenigingsactiviteiten, programmatische verwarring en minder vanzelfsprekende binding van kiezers aan één partij zijn de meest duidelijke symptomen van het verval van de klassieke massapartijen.

3. De PvdA als bijzonder exemplaar

Het verval van de klassieke massapartij heeft de PvdA niet onberoerd gelaten. Dat is niet verwonderlijk. In Nederland is de PvdA altijd één van de meest uitgesproken voorbeelden geweest van een massapartij. Zoals de commissie-Van Kemenade constateert, heeft de sociaal-democratie als emancipatiebeweging altijd haar kracht gezocht en gevonden in de massaorganisatie. Deze kracht is een zwakte geworden nu de maatschappelijke context waarin partijen functioneren van kleur is verschoten.⁷

De PvdA heeft zich nog jarenlang met succes weten te verzetten tegen de logica van de maatschappelijke veranderingen. De *credits* hiervoor liggen voor een belangrijk deel bij Nieuw Links. In een periode waarin de traditionele massapartij als gevolg van allerlei maatschappelijke ontwikkelingen in het gedrang komt, zet deze beweging de PvdA naar haar hand. De veranderingen die zij aan het eind van de jaren zestig in gang zet, lijken aan te sluiten bij de dominante tijdgeest. Het streven naar democratisering voert vrijwel overal de boventoon. Niets lijkt dan vernieuwender dan ook de PvdA te democratiseren. De basis moet de baas worden.

Nieuw Links zoekt de aangrijpingspunten voor vernieuwing in een radicale democratisering van de partij. Dit streven veronderstelt dat de partij - als organisatie - een belangrijk machtscentrum is. De democratisering leidt daarom tot een grotere oriëntatie op de partijorganisatie, terwijl de positie van deze organisatie als gevolg van de dominante maatschappelijke ontwikkelingen wordt uitgehoud. De emancipatie en individualisering van burgers en de opkomst van de televisie zijn slechts voorbeelden van ontwikkelingen die het belang van een hechte partijorganisatie minder groot maken. De veranderingen van Nieuw Links staan in feite op gespannen voet met dieperliggende ontwikkelingen die in de samenleving gaande zijn. Nieuw Links komt zo in feite met een vernieuwing op de proppen die past bij een reeds vervlogen tijd.⁸

De door Nieuw Links voorgestane partijvernieuwing werkt evenwel in de jaren zeventig. Waar de confessionele partijen hun positie zien afkalven, klimt de PvdA uit het dal waarin ze in het midden van de jaren zestig heeft gezeten. Inhoudelijk domineert de PvdA het politieke debat, de partij levert de premier, nieuwe leden stromen toe en de verkiezingen worden gewonnen. De PvdA staat in het middelpunt van de samenleving.

Aan het einde van de jaren zeventig keert het tij. De PvdA kan in de oppositie geen offensief antwoord formuleren op de economische crisis. Het debat in de partij stolt onder invloed van de 'on-onderhandelbare strijdpunten'. Langzaam maar zeker ontstaan er taboes; bezuinigen op de overheidsuitgaven is daarvan slechts een voorbeeld. De PvdA boet ook als vernieuwende beweging in aan aantrekkingskracht. De nadelen van de wijze waarop Nieuw Links de partijdemocratisering heeft doorgevoerd, worden zichtbaar.

Zo wordt duidelijk dat de kosten van participatie enorm zijn. Leden kunnen alleen maar een rol spelen als ze bereid zijn vele uren te besteden aan de PvdA.

De eenvormige, getrapte kanalen waarlangs leden kunnen deelnemen aan de activiteiten is hiervan een belangrijke oorzaak. De lokale afdeling vormt de trechter waarlangs leden en belangstellenden de partij in kunnen stromen.⁹ Iedereen moet in principe de 'partijcarrière' dan ook starten bij die afdeling. Via afdeling, gewest en partijraad kan men vervolgens langzaam aan opklimmen in de hiërarchie van de partij. Jarenlange trouwe inzet voor de partij lijkt een noodzakelijke vooropleiding voor bijvoorbeeld een kamerlidmaatschap.

Door de participatiedemocratie blijft de partij een zeer gulzige institutie, die actieve betrokkenheid van de leden vraagt. Net zoals bij de klassieke massapartij - alleen de tijden zijn veranderd. Hierdoor zijn veel mensen niet bereid om over de hoge drempels heen te stappen om een inbreng te kunnen hebben in de partij. Het gemiddelde partijlid heeft beduidend minder grote behoefte aan vergaderen dan was gedacht in de tijd dat de gedemocratiseerde procedures waren ingesteld.¹⁰

Zo ontstaat, zoals de commissie-Van Kemenade betoogt, een oligarchisering in de partij. Alleen de leden die avond aan avond actief zijn, hebben invloed. Deze beperkte groep zorgt daarbij gewild of ongewild voor een 'ons-kent-ons' sfeer. Deze sfeer sluit nieuwkomers vaak buiten. Ze stoot hen ook af.¹¹ Voor vele nieuwkomers blijft de deelname aan partijactiviteiten dan ook beperkt tot een eenmalig bezoek aan een ledenvergadering. Zo treedt ook op een indirecte manier een vorm van oligarchisering op. Na enige tijd ambieert niemand anders dan het actieve kader een rol in de partij. Buitenstaanders zullen zich niet kandideren voor welke functie dan ook - niet alleen omdat ze toch geen kans maken tegen kandidaten uit het actieve kader, maar ook omdat als ze onverhoopt toch zouden worden gekozen, van hen een zeer grote inzet wordt verlangd. Een inzet die wel eens kan botsen met andere claims die door bijvoorbeeld familie, vrienden of werk worden gesteld.

De bereidheid om deze inzet te leveren wordt bovendien vaak kleiner als buitenstaanders kennis hebben gemaakt met de dominante vergadercultuur bij de PvdA. Deze valt hen vaak bitter tegen. Waar buitenstaanders doorgaans verwachten dat er wordt gedebatteerd over politieke vraagstukken, blijkt dat een 'avondje PvdA' nogal eens enorm saai is. Zo'n bijeenkomst wordt veelal gedomineerd door allerlei formele procedures die alleen voor insiders betekenis hebben. De insiders hechten ook belang aan die procedures: zij garanderen dat ieder lid de gewenste invloed kan uitoefenen. Ieder lid moet zich immers kunnen uitspreken over ieder willekeurig aspect van het beleid van de gemeenteraadsfractie, wethouder, gedeputeerde of kamerlid. Het optreden van deze 'voortgeschoven posten' van de partij moet daarom voortdurend worden gecontroleerd. Of deze controle betekenis heeft, is niet relevant. De procedures schrijven het nu eenmaal voor en moeten daarom worden gevolgd.

Op sluipende wijze worden de procedures van middel een doel op zichzelf. In dit opzicht kan wel worden gesproken van een ritualisering. Deze ritualisering kan worden verduidelijkt aan de hand van de totstandkoming van het verkiezingsprogramma. Volgens de commissie komt dit via een uiterst ge-

compliceerd organisatorisch proces tot stand. De besluitvorming vindt daarbij over verschillende schijven plaats. Het resultaat hiervan is vaak een zeer omvangrijk document dat procedureel weliswaar op een goede manier tot stand is gekomen, maar dat voor de politiek buiten de partij een beperkte relevantie heeft.¹² Zelfs voor het eigen functioneren heeft het betrekkelijk weinig waarde. Dat is ook niet erg, want na enige tijd wordt de procedure gestart om weer tot een nieuw verkiezingsprogramma te komen.

Het correct uitvoeren van de reglementair vastgestelde procedures, wordt zo belangrijker dan de betekenis of effecten van deze procedures. De partij wordt zo voornamelijk beziggehouden door interne organisatorische vraagstukken. De blik van de partij richt zich meer en meer naar binnen, waardoor er een verenigingscentrisme optreedt.¹³ De partij lijkt het centrum van de samenleving. Langzamerhand gaat men veronderstellen dat de buitenwereld om de partij draait. De afstand tussen partij en samenleving wordt steeds groter. De partij heeft genoeg aan zichzelf. Ze keert zich naar binnen en sluit zich steeds meer af van signalen uit de samenleving. Als gevolg van de ontzuiling wordt deze interne gerichtheid niet meer gecorrigeerd. De 'natuurlijke' verbindingen met gelijkgestemde buitenstaanders in de samenleving raken namelijk min of meer verbroken. De partij isoleert zich zo van relevante maatschappelijke ontwikkelingen. Zij wordt meer een eiland in de samenleving, waarbij lastige confrontaties met de buitenwereld zoveel mogelijk worden vermeden.

4. Van kabinet naar kater

In de jaren tachtig zijn de problemen van de PvdA in potentie al aanwezig. Ze komen echter nog niet aan de oppervlakte. De oppositiecultuur zorgt voor electorale successen, vooral op lokaal niveau. De raadsverkiezingen in 1986 zorgen bijvoorbeeld voor een enorme winst. In het Zuiden wordt zelfs voor het eerst in de geschiedenis het CDA naar het tweede plan verwezen. De lokale positie van de PvdA lijkt onaantastbaar; de urgentie van vernieuwing is dan ook niet voelbaar. Daarbij is er ook geen tijd voor vernieuwing; het besturen van de stad eist immers alle aandacht op.

Op landelijk niveau raakt de PvdA echter in het defensief. Het ledenbestand loopt terug, het actieve kader vergrijsst en de belangstelling voor partij-activiteiten neemt af. Ook inhoudelijk raakt de PvdA in het slop. Ze is nauwelijks nog de vertegenwoordiger van de progressieve beweging, zoals in de jaren zeventig. De partij lijkt buitenstaanders ook niet meer te kunnen inspireren. Alleen door een hard verzet tegen het bezuinigingsbeleid van de centrum-rechtse kabinetten-Lubbers kan de PvdA zich electoraal staande houden. Daarmee blijft de partij echter wel veroordeeld tot de oppositiebanken. De befaamde 'overwinningsnederlaag' bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1986 is illustratief.¹⁴

Na deze verkiezingen dringt het besef door dat de PvdA zich inhoudelijk moet vernieuwen. Onder leiding van de nieuwe partijleider W. Kok worden 'de luiken

opengezet'. Er verschijnen verschillende rapporten, waarvan *Schuivende Panelen* de meeste aandacht krijgt. Dit rapport wordt weliswaar uitvoerig bediscussieerd, maar of het echt leidt tot een vernieuwing van de PvdA moet worden betwijfeld. In de oppositie is het ook niet echt noodzakelijk om de standpunten kritisch tegen het licht te houden.

Door toedoen van de VVD valt het tweede kabinet-Lubbers. De PvdA krijgt daarmee de kans toe treden tot het kabinet. Hoewel bij de verkiezingen wordt verloren, maakt men hiervan graag gebruik. Dat de oppositiebanken kunnen worden verlaten, zorgt voor een zo grote opluchting dat de partij zonder veel aarzeling instemt met het regeerakkoord dat wordt afgesloten. Partijleider Kok wordt vice-premier en minister van Financiën.

De kater volgt snel. Na jarenlang de vertolker te zijn geweest van het verzet tegen de inkrappende overheid, ziet de PvdA zich nu gedwongen tot het uitvoeren van bezuinigingen. De achterban heeft moeite met de nieuwe rol van de PvdA. Dit blijkt op de eerste dag van de lente in 1990, wanneer de raadsverkiezingen plaatsvinden. De PvdA krijgt daarbij een forse electorale klap te verwerken. Vooral in de grote steden verlopen de verkiezingen desastreus. In steden als Amsterdam, Arnhem en Groningen verliest de PvdA meer dan een derde van haar kiezers. In deze steden wordt de nederlaag van de PvdA uitgelegd als een afstraffing van de 'zelfvoldane bestuurscultuur'. De landelijke trend in de uitslag maakt echter duidelijk dat er meer aan de hand is dan alleen een veroordeling van lokale PvdA-ers.¹⁵ De opiniepeilingen bevestigen dit.¹⁶ De PvdA lijkt de prijs te moeten betalen voor de wijze waarop zij zich heeft voorbereid op het dragen van regeringsverantwoordelijkheid - of beter: het gebrek aan voorbereiding daarvan.

De electorale malaise zorgt voor een nieuwe bezinning op het functioneren van de PvdA. Waar in januari 1989 het partijbestuur de vernieuwingsdiscussie nog had afgesloten met de publicatie van *Om de kwaliteit van de toekomst*, wordt in februari 1990 het debat heropend. Op verzoek van de partijraad stelt het partijbestuur de commissie-Van Kemenade in. Deze commissie, die onder leiding staat van J.A. van Kemenade en waarin onder andere Rottenberg, B.A.G.M. Tromp en P. Kalma zitting nemen, krijgt de opdracht 'een analyse te geven van de plaats van politieke partijen in de jaren negentig'.¹⁷ Deze analyse moet uitmonden in voorstellen voor een organisatorische vernieuwing van de PvdA.

Terwijl de commissie-Van Kemenade aan de slag gaat, dienen zich nieuwe problemen aan. De Golfoorlog verdeelt de gelederen. Het compromis van het kabinet om alleen fregatten te sturen, is voor veel leden al een brug te ver. Enkele prominenten, zoals oud-minister van Defensie A. Stermerdink en oud-voorzitter mevr. C. van den Heuvel, tekenen openlijk bezwaar aan tegen het besluit.¹⁸ Het rumoer is nog niet gaan liggen of een nieuw probleem dient zich aan. Het kabinet ziet zich genoodzaakt tot nieuwe bezuinigingen. Deze worden aangekondigd in de zogenaamde 'Tussenbalans'. De voorstellen voor onder andere een verhoging van de huren en accijnzen en voor bezuinigingen op de

huursubsidie vallen slecht. De aangekondigde bezuinigingen op defensie wegen hier niet tegen op.

De Golfoorlog en Tussenbalans tasten de sociaal-democratische electorale positie verder aan. Kiezers keren zich uit onvrede met deze zaken af van de PvdA. Bij de Provinciale Statenverkiezingen van maart 1991 wordt een electorale klap geïncasseerd. Niet minder dan 95 van de 261 zetels gaan verloren. Alleen in Groningen en Friesland blijft ze de grootste partij. In Flevoland zegt in één klap bijna de helft van de aanhang uit 1987 de PvdA vaarwel. In alle andere provincies blijft het verlies 'beperkt' tot teruggang van een derde. Het verlies bij de Statenverkiezingen heeft ook gevolgen voor de positie van de PvdA in de Senaat. De fractie moet tien van haar 26 zetels inleveren.¹⁹

Zeker op lokaal niveau ontstaat er onrust. *De Volkskrant* is voor leden een geliefd medium om hun bezorgdheid tot uitdrukking te brengen. De werkgroep Socialisten in de PvdA (SIP) roert zich. In haar blad *Stuitende Tafereelen* wordt gepleit om de traditionele partijstandpunten, zoals deze onder andere zijn vastgelegd in het beginselprogramma van 1977, nieuw leven in te blazen. De SIP illustreert het nostalgisch verlangen naar de veilige jaren in de oppositie, dat her en der de kop opsteekt.²⁰

In dit klimaat verschijnt in juli *Een partij om te kiezen*, het rapport van de commissie-Van Kemenade. Het openbreken van de naar binnen gerichte politieke cultuur vormt erin de rode draad. Volgens de commissie is de positie van de klassieke massapartij onder druk gezet door processen als individualisering, ontzuiling en ontideologisering. De PvdA heeft zich te veel afgesloten van deze ingrijpende veranderingen. Hierdoor heeft ze veel aantrekkingskracht verloren op buitenstaanders. Het ontbreekt ook aan contacten met maatschappelijke bewegingen. De wijze waarop de PvdA is georganiseerd en functioneert, heeft dit veroorzaakt. De partij sluit ook onvoldoende aan bij de wensen van moderne burgers. Deze zoeken daarom meer hun heil bij andere partijen, maar vooral bij andersoortige organisaties.

Om deze ontwikkeling te keren, moet de PvdA een meer open en beweeglijke partij worden, die zich sterk op de samenleving richt. Met dit doel voor ogen worden vele voorstellen gepresenteerd, zoals de introductie van het partijreferendum en het donateurschap. De commissie pleit voorts voor een sterkere positie van het partijcongres. Het congres, dat een partij-parlement zou moeten zijn, moet een centrale rol krijgen bij het vaststellen van de kandidatenlijst en het programma voor de Tweede-Kamerverkiezingen. De sterkere positie van het congres gaat vooral ten koste van de gewesten en de partijraad, die in de ogen van de commissie-Van Kemenade kan worden afgeschaft. Om het debat in de partij te stimuleren zou de Wiardi Beckman Stichting (WBS), het wetenschappelijk bureau van de PvdA, moeten worden uitgenodigd om jaarlijks een maatschappelijk trendrapport te schrijven. Daarnaast zou ieder jaar een inhoudelijk thema op het congres moeten worden bediscussieerd. Verder zou het ledenblad *Rood* moeten worden vervangen door een

onafhankelijk tijdschrift dat interessant is voor mensen binnen en buiten de partij. De commissie pleit ook voor een verkenning van progressieve samenwerking en een herziening van het beginselprogramma. Ten slotte suggereert zij heel voorzichtig om het partijkantoor van Amsterdam naar Den Haag te verhuizen.²¹

5. Van WAO naar vernieuwing

Het rapport van de commissie-Van Kemenade wordt goed ontvangen. De aandacht voor het rapport ebt in eerste instantie echter snel weg. Nog geen maand na de verschijning ervan breekt de 'WAO-zomer' aan. Deze zomer brengt de PvdA aan de rand van de afgrond. In het kabinet gaat de PvdA akkoord met de beperking van de uitkeringsduur van WAO en Ziektewet. Dit leidt tot enorme protesten binnen en buiten de partij. Kamerleden als P. de Visser en L.P. Middel uiten kritiek. Gewesten melden dat de plannen onverteerbaar zijn. De landelijke media maken hier in de komkommertijd graag melding van.²² Met het kabinetsbeleid komt ook de relatie met de vakbeweging onder druk te staan. Onder aanvoering van J. Stekelenburg en K. Adelmund, beiden lid van de PvdA, loopt de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV) te hoop tegen het kabinetsbesluit.

Kiezers en leden keren de PvdA massaal de rug toe. In de opiniepeilingen zakt de PvdA naar krap 14%; een absoluut dieptepunt in haar geschiedenis. En met duizenden tegelijk zeggen leden hun lidmaatschap op. Waar op 1 januari 1991 de partij nog ruim 91.000 leden telt, moet de PvdA zich een jaar later tevreden stellen met 79.000 leden.²³

Er wordt een speciaal congres uitgeschreven waar partijleider Kok vertrouwen vraagt van de leden van de PvdA. In verschillende afdelingen vinden heftige debatten plaats. In een afgeladen Vereeniging in Nijmegen volgt een lange en spannende dag. Aan het einde van de dag blijkt echter dat een ruime meerderheid Kok groen licht geeft. Niet minder dan 80% van de congresafgevaardigden aanvaardt de enigszins aangepaste kabinetsvoorstellen rond de WAO en Ziektewet. Het congres spreekt wel de hoop uit dat de Tweede-Kamerfractie op enkele punten de voorstellen verder zal weten bij te stellen.²⁴

De gelederen zijn daarmee nog niet gesloten. Veel mensen zijn teleurgesteld in het optreden van de politieke top. De teleurstelling richt zich sterk op voorzitter mevr. M. Sint die hieruit haar conclusies trekt en opstapt. Rottenberg stelt zich na enige aarzeling kandidaat als voorzitter. Hij toont zich daarbij voorstander van een grondige vernieuwing van de PvdA. Als de vakbondsman Vreeman zich ook kandideert, hangt even een strijd tussen vleugels in de lucht. De conditie van de partij staat een dergelijke strijd niet toe. Beide kandidaten laten het dan ook niet zo ver komen. Als duo kandideren ze zich voor het voorzitterschap, waarbij Vreeman formeel als betaalde vice-voorzitter wordt gekozen. Het extra partijcongres van maart 1992 steunt het duo-voorzitterschap.²⁵

Omdat het congres instemt met de meeste voorstellen die door de commissie-Van Kemenade zijn gedaan, kan de partijvernieuwing nu starten. Het partijcongres van december 1992 gaat akkoord met de centralisering van de kandidaatstelling. De vernieuwing van de partij wordt echter niet alleen gerealiseerd door een aanpassing van statuten en structuren. Rottenberg en Vreeman ontwikkelen verschillende initiatieven om de vernieuwing verder vorm te geven. Een belangrijk aandachtspunt is het versterken van het debat in de partij. Daarbij moet het debat niet gaan over interne procedures, maar over relevante ontwikkelingen. Door het debat moet de PvdA zich op de samenleving richten. Vanaf het najaar van 1992 worden met dit doel *briefings* georganiseerd. Op deze bijeenkomsten kunnen leden en belangstellenden zich informeren over vraagstukken die in het middelpunt van de belangstelling staan. Zo spreekt minister J.G.M. Alders direct na terugkeer van de mondiale milieuconferentie in Rio de Janeiro over de daar gemaakte afspraken. Minister J.P. Pronk van Ontwikkelingssamenwerking informeert een afgeladen zaal over de vluchtelingen in Ruanda en een andere keer bespreekt hij de burgeroorlog in het voormalig Joegoslavië. In 1995 wordt na de teleurstellend verlopen Statenverkiezingen een briefing georganiseerd waarin de toestand van de PvdA centraal staat. De briefings zijn vaak een succes; over het algemeen zijn de vele bezoekers tevreden over de debatten. Soms werkt de formule van de briefing echter niet, zoals die over de status van illegalen.

Om de maatschappelijke oriëntatie van lokale bestuurders te versterken, wordt vanaf 1992 jaarlijks het 'Festival van het Lokaal Bestuur' georganiseerd. Gemeentelijke bestuurders worden daarbij in de gelegenheid gesteld om in kleine workshops van gedachten te wisselen over een breed aantal relevante lokale ontwikkelingen. Bij het Festival brengen groepjes raadsleden en wethouders ook werkbezoeken aan interessante organisaties en instellingen. Bij het Kennis- en Cultuurfestival in Wageningen in 1993 wordt voor eenzelfde opzet gekozen. In tenten en een aantal kleinere zaaltjes vinden debatten en culturele voorstellingen plaats. Dit festival zou moeten uitgroeien tot een nieuwe 1 mei-manifestatie. Hoewel de tweedaagse door vrijwel iedereen positief wordt beoordeeld, vallen zowel de bezoekersaantallen als de kosten tegen. Het blijft dan ook bij een eenmalige gebeurtenis.

De formule wordt echter in 1996 overgenomen door 'Niet Nix' om een grote bijeenkomst voor jongeren te organiseren.²⁶ Na enkele regionale voorproefjes trekt een bijeenkomst in de Universiteit van Amsterdam meer dan 2.000 jongeren. Niet Nix, dat een pamflet als 'liefdesverklaring' aan de PvdA schrijft, is door Rottenberg en Vreeman bij de partij betrokken.

L. Booy en E. van Bruggen, de twee initiators van Niet Nix, staan ook vooraan bij het opzetten van het fax-vlugschrift. Dit *PvdA-Vlugschrift* speelt een belangrijke rol bij de vernieuwing van de communicatie met leden en kiezers. Ieder weekeinde bericht het *Vlugschrift* over actuele gebeurtenissen binnen en buiten de PvdA. Het kent een oplage van ongeveer 5.000 exemplaren, die worden verzonden per fax, post en e-mail. Met dit *Vlugschrift* wordt een

bepaald deel van de leden bereikt. Dit roept enige kritiek op, omdat Rottenberg met het *Vlugschrift* de informatievoorziening wel erg in eigen hand zou nemen. Bovendien zou het strijdig zijn met het principe dat alle leden op een zelfde manier worden geïnformeerd over de partij.²⁷ Aan de andere kant sluit het *Vlugschrift* uitstekend aan bij de veranderende informatiebehoefte van leden. Deze willen steeds vaker op een gerichte, selectieve wijze op de hoogte worden gebracht van het wel en wee van de politiek.²⁸

Voor de algemene communicatie met de leden wordt *PRO* opgezet. Het oude ledenblad *Rood* verdwijnt hierdoor. *PRO* zou als katalysator moeten dienen voor de verschillende vernieuwende activiteiten in de partij. Voortdurende personele mutaties en grafische veranderingen vergroten de herkenbaarheid van het blad niet. *PRO* is dan ook nog niet het aantrekkelijke blad voor leden en belangstellenden dat de duo-voorzitters bij hun aantreden voor ogen stond.

Ook rond de opstelling van het programma voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 ontwikkelen de voorzitters verschillende nieuwe initiatieven. Zo worden 'toekomstverkenningen' georganiseerd. Over thema's waarmee de PvdA traditioneel geen grote affiniteit heeft, zoals sport en criminaliteit, worden ronde-tafelgesprekken gehouden. Tevens verschijnen er kleine rapporten over deze zaken, die als bouwstenen kunnen dienen voor het verkiezingsprogramma.²⁹ Geprobeerd wordt dat verkiezingsprogramma een nieuw karakter te geven. Hiertoe wordt een commissie onder leiding van M.A.M. Wöltgens ingesteld. Met *Wat mensen bindt* komt de commissie met een sterk essayistisch programma, dat goed wordt ontvangen in de publiciteit. De politiek-filosoof J. de Beus krijgt hiervoor de credits.

Voor de campagne worden in de zestig belangrijkste gemeenten zogenaamde 'Tema'94' opgericht. Met deze projectorganisaties wordt gepoogd om in verband met de verkiezingen een samenwerking tot stand brengen tussen het lokale kader van de PvdA en voor de partij interessante buitenstaanders. Niet gehinderd door procedures en structuren zou op deze manier een snelle omslag gemaakt kunnen worden naar een extern georiënteerde campagneorganisatie. In de aanloop van de verkiezingen voor gemeenteraden en Tweede Kamer in 1994 wordt ook veel energie gestoken in een personele vernieuwing. In veel gemeenten wordt gepoogd leden buiten het actieve kader een verkiesbare plaats op de kandidatenlijst te geven.³⁰ Ook bij de kamerverkiezingen wordt gestreefd naar vernieuwing. De centrale kandidaatstellingsprocedure vergemakkelijkt dit. Rottenberg kan dan ook een lijst presenteren met verkiesbare posities voor nieuwe mensen als Adelmund, F. van der Ploeg, R. Oudkerk, F.J.M. Crone en mevr. M.M. van Zuylen. De personele vernieuwing slaat wonden, niet alleen bij mensen die de Kamer verlaten zoals G.P.J. van Otterloo, maar ook bij veel wethouders die zich jarenlang vaak met de beste bedoelingen hebben ingezet voor de PvdA. Om deze mensen te begeleiden in hun verdere loopbaan, wordt het 'ORAT'-project gestart.³¹ Diverse burgemeesters spelen in dit project een belangrijke rol als vertrouwenspersonen van de lokale bestuurders die op zoek

zijn naar een nieuwe betrekking.

Bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 1994 wordt de PvdA de grootste partij - een verrassing als naar de peiling van eind 1993 wordt gekeken. In Paradiso heerst op de verkiezingsavond dan ook een uitgelaten sfeer. Het verlies - evenals eerder bij de lokale verkiezingen - is er niet minder om. De teruggang heeft aangetoond dat de PvdA er nog lang niet is. Nog steeds heeft de partij te weinig verbindingen met de samenleving, zo constateert het partijbestuur.³² Nog steeds staat de partij te ver af van de relevante maatschappelijke werkelijkheid. Hierdoor ontbeert de PvdA nog te vaak de relevante kennis waaraan de eigen idealen kunnen worden getoetst en aangescherpt. Na de verkiezingen gaat het vernieuwingsproces daarom door. Vrijwel onmiddellijk na de formatie starten de beide voorzitters het project 'Nederland op de snijtafel'. In gesprekken met wetenschappers en mensen uit de praktijk worden belangrijke nieuwe ontwikkelingen verkend. Bekeken wordt wat de consequenties kunnen zijn van deze ontwikkelingen voor de agenda van de PvdA. Het uitgangspunt daarbij vormt de gedachte dat kant-en-klare oplossingen niet meer bestaan. Door deze zoektocht, hopen de voorzitters dat de PvdA vooraan in het maatschappelijk debat kan opereren.³³

Naast deze verkenning van de toekomst, trekken de voorzitters veelvuldig het land in. Het kennis maken met de bestuurspraktijk staat daarbij centraal. Hun bezoeken richten zich daarom niet alleen op afdelingen of gewesten, maar tevens op bedrijven, instellingen en organisaties. In Eindhoven wordt gekozen voor een tweedaags werkbezoek, waarbij de stad als het ware binnenstebuiten wordt gekeerd. Landelijke en lokale politici bezoeken alle belangrijke hoekjes en steegjes van Eindhoven. Op een IVO-school wordt gesproken met leerkrachten en leerlingen. Er is een bijeenkomst met startende ondernemers. Voorts wordt gesproken met leden van een speeltuinvereniging, met de politie, buurtbewoners, leden van ondernemingsraden, studenten en kunstenaars. Met dit intensieve werkbezoek buiten de verkiezingscampagne hoopt de PvdA haar kennis van de samenleving te vergroten. Na Eindhoven volgen soortgelijke bijeenkomsten in Enschede en Schiedam.

In het versterken van de maatschappelijke oriëntatie past ook het aanhalen van de banden met de marktsector. Al bij zijn aantreden heeft Vreeman aangegeven veel energie te willen steken in een verbetering van de relatie met de vakbeweging. Met dit doel voor ogen wordt het 'Kenniscentrum voor bedrijfsleven en arbeid' opgezet.³⁴ Het centrum richt zich echter niet alleen op vakbondsleden. Het moet ook bijdragen aan een intensivering van de contacten tussen marktsector en (lokale) PvdA-politici. Het centrum is redelijk succesvol. Er worden verschillende bijeenkomsten georganiseerd, waarvan in onder andere kwartaalberichten verslag wordt gedaan. Ook op andere terreinen worden plannen ontwikkeld voor kenniscentra. Het blijft echter bij plannen: de aangekondigde kenniscentra voor de stad en voor de economie komen niet van de grond.³⁵

Na de verkiezingen van 1994 krijgen ook de jaarlijkse partijcongressen een andere vorm. Ze moeten de afsluiting vormen van een breed debat in en rond de PvdA. Om dit debat te stimuleren, worden er inhoudelijke rapporten geschreven. Rond deze rapporten moeten allerlei bijeenkomsten worden georganiseerd. Met een 'congresconferentie' zou deze fase moeten worden afgesloten. Op grond van het debat op deze conferentie, waarvoor vele betrokkenen worden uitgenodigd, schrijft het partijbestuur een resolutie die aan het congres wordt voorgelegd. Pas in die fase kan het beruchte amendementen-circus starten.

In 1995 wordt voor de eerste maal op deze manier het congres voorbereid. Op verzoek van het partijbestuur schrijven de commissie-Welschen en de commissie-Rottenberg de rapporten *De PvdA en de stad* en *De sociale staat van Nederland*. Aan WBS-directeur Kalma wordt gevraagd een beschouwing te geven over ruim een jaar paars beleid. Zijn *Terugkeer van de wonderbaarlijke solidariteit* zorgt voor veel debat in de partij.

De nieuwe werkwijze van het congres kent nog enkele kinderziektes. Toch reageren mensen enthousiast. Voor het congres van 1997 wordt daarom voor eenzelfde soort opzet gekozen, waarbij het debat zich moet concentreren op de toekomst van de sociale zekerheid, het buitenland en de ouderdomsvoorziening.³⁶ Opnieuw voldoet de werkwijze volgens het partijbestuur. Het constateert dat in de aanloop naar het partijcongres ongeveer 5.000 mensen - leden, sympathisanten en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties - hebben deelgenomen aan de voorbereidende debatten. Volgens het partijbestuur is op deze manier de betrokkenheid van partijleden bij de programmatische vernieuwing aanzienlijk vergroot.³⁷

6. De vernieuwing bekritiseerd

Alle initiatieven en experimenten - die soms mislukken of achteraf eenmalige activiteiten blijken te zijn - zorgen voor een verlevendiging van de partij. Het stof wordt weggeblazen. De initiatieven vormen onderdeel van de cultuurverandering die de duo-voorzitters zeggen te willen realiseren. Ze streven in de woorden van Rottenberg naar een klimaat waarin belangrijke thema's kunnen worden geproblematiseerd zonder dat direct in termen van oplossingen wordt gedacht; zonder dat vanaf acqut wordt gepolariseerd; zonder strakke regie en ook buiten de bestaande structuren. Als de PvdA zo zou kunnen omgaan met een voortdurende veranderende omgeving en met onzekere uitkomsten, dan zou de defensieve, soms zelfs verkrampde houding kunnen worden omgebogen in een geavanceerde en zelfbewuste houding - aldus het partijbestuur in *Ideeën, Personen en Praktijken*. In dit rapport legt het partijbestuur aan het partijcongres in maart 1995 verantwoording af over de ondernomen activiteiten vanaf 1992.³⁸

Aan het einde van 1996 kondigen Rottenberg en Vreeman hun vertrek aan. Rottenberg treedt terug vanwege gezondheidsproblemen. Hij zwaait als partijvoorzitter af op het partijcongres in februari 1997. Tot zijn opvolger wordt

Adelmund gekozen. Vreeman is benoemd tot burgemeester van Zaanstad. Hij wordt in maart 1997 geïnstalleerd. Hoewel hij als vice-voorzitter aanblijft, kiest Vreeman met het burgemeesterschap duidelijk voor een vertrek uit de landelijke politiek. Het partijcongres van 1997 is daarom ook voor hem een soort afscheid. Bij het vertrek van Rottenberg en Vreeman overheerst de positieve kritiek.³⁹ De duo-voorzitters temperen deze houding. Hoewel ze duidelijk resultaten menen te zien, vinden zij het vernieuwingsproces te broos om zelfgenoegzaam de zegeningen te tellen.⁴⁰ Vernieuwing is allerminst vanzelfsprekend. Dat is de duo-voorzitters door de jaren heen wel duidelijk geworden. Hun activiteiten ontmoeten van tijd tot tijd veel weerstand, bijvoorbeeld bij politici die zich door de vernieuwing miskend voelen. Waar zij zich jaren naar eer en geweten hebben ingezet voor de partij, worden ze door de partijvernieuwing op een zijspoor gezet. Zeker waar Rottenberg de confrontatie niet schuwt, komt dit nogal eens hard aan. En als reactie hierop zetten de betrokken politici nogal eens de hakken in het zand.

De partijvernieuwing krijgt ook kritiek vanuit een andere hoek. De vernieuwing zou slordig zijn en hebben geleid tot een tekort aan 'democratisch constitutionanisme' aldus Tromp, die samen met Rottenberg deel heeft uitgemaakt van de commissie-Van Kemenade. In 1995 constateert hij dat de vernieuwing van de PvdA vooral heeft geleid tot meer organisatorische chaos, een verdergaande informalisering van de menings- en besluitvorming en een verslonzing van de partijdemocratie.⁴¹ De aanmerkingen van Tromp, die veel aandacht krijgen van de media, worden door Rottenberg weerlegd. Hij stelt dat de PvdA bij het aantreden van de duo-voorzitters volledig was vastgeroest: het vrije debat in de partij moest een kans krijgen om te voorkomen dat de vergadertijgers in het formele circuit de vernieuwing zouden blokkeren.⁴²

Tromp toont zich weinig onder de indruk van het verweer van Rottenberg en komt in 1996 opnieuw met kritiek. Na een uitvoerige beschrijving van de verschillende initiatieven stelt hij vast dat de vernieuwingsplannen van Rottenberg en Vreeman zich door drie zaken kenmerken. Allereerst hebben de voorzitters geen belangstelling voor de primaire taken van een partij zoals deze door de commissie-Van Kemenade zijn beschreven. Vooral de programmatische taak van de partij is volgens Tromp sterk verwaarloosd. Daarnaast blijft in de vernieuwingsplannen van Rottenberg en Vreeman de machtsvraag buiten beschouwing. De vraag wie beslissingen neemt wordt nooit gesteld, laat staan beantwoord. Ten slotte kenmerkt de vernieuwing zich door vaagheid en een gebrek aan consistentie. Plannen volgen elkaar op zonder dat duidelijk is hoe ze zich tot elkaar verhouden. Dit alles leidt tot een vernieuwing die volgens Tromp allesbehalve gewenst is. De vernieuwing had moeten leiden tot stabiele en democratische structuren, maar naar Tromps mening hebben de voorzitters de vernieuwing aangegrepen om hun persoonlijke machtspositie te versterken ten koste van constitutionele organen. Vier jaar partijvernieuwing zou van de PvdA een 'Zwitserse bank' hebben gemaakt die op 'Belgisch-Byzantijnse wijze' functioneert, aldus Tromp.⁴³

Op dit tweede artikel reageert Rottenberg niet. Vlak na de verschijning van het artikel wordt hij ziek. Vreeman ziet weinig in een reactie: hij vindt het sop de kool niet waard.⁴⁴ Wanneer Van Kemenade naar zijn oordeel over de partijvernieuwing wordt gevraagd, neemt hij afstand van de kritiek van Tromp. Volgens Van Kemenade hebben Rottenberg en Vreeman een behoorlijk aantal stappen in de goede richting gezet en een oprechte poging gedaan de partijvernieuwing vorm te geven en mensen betrokken te houden.⁴⁵

7. Vernieuwing van de organisatie

De door de commissie-Van Kemenade voorgestelde en onder leiding van Rottenberg en Vreeman uitgevoerde vernieuwing was ingegeven door de centrale veronderstelling dat de partijorganisatie niet bij de tijd was. In 1994 wordt deze veronderstelling het meest duidelijk verwoord door het partijbestuur dat in *Idee en Beweging* onder meer stelt, dat:

'...zelfbewuste, geïndividualiseerde burgers sterk bij de politiek zijn betrokken, maar [zij] willen daaraan niet op de traditionele wijze vorm geven. Moderne jonge burgers willen op hun capaciteiten en op hun engagement worden aangesproken - niet op de politiek in het algemeen. Daarop is de organisatie van politieke partijen echter nog nauwelijks toegesneden. Sterker nog, de partijen hebben het moderne burgers uiterst moeilijk gemaakt zich bij de politiek betrokken te voelen. Het merendeel van de burgers wil geen 'leven voor de politiek' of nog erger: 'politiek voor het leven'. Jonge burgers willen hooguit 15 uur per jaar besteden aan politiek. Dat is niet meer dan twee openbare bijeenkomsten. Die moeten dan ook van hoge kwaliteit zijn - anders komen zij nooit meer terug'.⁴⁶

Om de partij weer aantrekkelijk te maken voor grotere groepen mensen, is gestreefd naar een heroriëntatie. Minder aandacht voor de wereld van stadhuis, Binnenhof en beleid en meer oog voor die plekken in de samenleving die evenzeer cruciaal zijn voor de agenda van de sociaal-democratie. En minder tijd besteden aan interne organisatie en procedures, en meer aan debat en meningsvorming. Dit betekent ook een aanpassing van de organisatie van de PvdA.

Deze aanpassing volgt twee lijnen. Enerzijds is het Rosa-project gestart.⁴⁷ Dit project wil in algemene zin zorgen voor verbindingen tussen mensen binnen en buiten de PvdA. Rosa moet ervoor zorgen dat mensen die actief (willen) zijn een zekere ordening aantreffen. Dit betekent conferenties, themabijeenkomsten en opleidingen, maar ook aandacht voor de activiteiten van afdelingen. Deze zijn immers een 'natuurlijke' plek om activiteiten op lokaal niveau te orga-

niseren. De afdelingen spelen daarom een belangrijk rol in het opvangen van mensen die actief (willen) zijn in de PvdA. De afdelingen moeten zich daarbij niet alleen richten op leden binnen de eigen gemeentegrenzen, maar zouden meer een regionale functie moeten hebben. In dit kader heeft het partijbestuur ook een overeenkomst gesloten met zestig grote gemeenten. Deze gemeenten - electoraal van belang voor de PvdA - krijgen steun van het partijbestuur. Dat verwacht van de lokale PvdA-bestuurders in deze afdelingen dat zij het initiatief nemen in het actuele debat. En wel op een zodanige manier dat het debat aansluit bij een moderne, maatschappelijk georiënteerde partij.⁴⁸

De revitalisering van de grotere lokale afdelingen⁴⁹ moet niet leiden tot een herstel van de 'trechter-participatie'. Ook buiten de afdelingen om moeten leden kunnen deelnemen aan de activiteiten van de partij; men is niet voor niets lid van een landelijke politieke partij. Het aanbieden van dergelijke rechtstreekse mogelijkheden tot allerlei vormen van participatie vormt daarmee de tweede lijn in de vernieuwing van de partijorganisatie. De briefings, de congresconferenties, de festivals en de vele landelijke themabijeenkomsten passen hierin.

Het uitgangspunt is steeds dat ook mensen buiten het actieve kader volwaardig moeten kunnen deelnemen aan deze activiteiten. De organisatie van de activiteiten moet daar voortdurend op zijn ingesteld. De kanalen moeten niet dichtslippen. Dit uitgangspunt geldt niet alleen voor het debat, maar ook voor de wijze waarop besluiten in de partij tot stand dienen te komen. Leden zouden over directe mogelijkheden moeten beschikken om hun stem te doen gelden. Het in 1992 geïntroduceerde instrument van het partijreferendum is daarop gebaseerd. Tot nu toe heeft er echter nog nooit een referendum plaatsgevonden. De traditie staat deze vorm van directe participatie blijkbaar enigszins in de weg. Dat is jammer. Want wat de leden over allerlei actuele vraagstukken vinden, blijft zo ongewis. Voor de PvdA is dit aanleiding geweest om met het ledenonderzoek te starten. De uitkomsten van dit onderzoek bieden inzicht in de opvattingen en voorkeuren van leden. Het ledenonderzoek is daarbij op te vatten als een methode waarmee leden hun (partij)stem kunnen articuleren. Mits ze in de steekproef zitten, kunnen zij - actief of niet, jong of oud, man of vrouw, uit het Zuiden van het land of uit de Randstad - hun opvatting weergeven over allerlei relevante zaken. Het ledenonderzoek is zo in zekere zin te beschouwen als een vorm van directe participatie van leden. Hoewel het de symboliek en de formele status van het partijreferendum ontbeert, kan het ledenonderzoek daarom worden gezien als een onderdeel van de partijvernieuwing.

8. Doelstelling en organisatie van het ledenonderzoek

Met onderzoek onder haar leden streeft de PvdA verschillende doelstellingen na. Allereerst is het een instrument om zicht te houden op de opvattingen van leden over politieke vraagstukken. Vinden de leden bezuinigingen passen bij de PvdA? Wat vinden leden van het gedoogbeleid ten aanzien van drugs? Wat vinden zij van een uitbreiding van de NAVO? Dit soort vragen maakt het mogelijk in te spelen op gevoeligheden onder leden. Niet door controversiële beslissingen uit de weg te gaan, maar vooral door te communiceren met leden over deze vraagstukken en die beslissingen. Op deze manier kan wellicht worden voorkomen dat bepaalde besluiten veel commotie oproepen bij leden. Voor de PvdA is dat van belang, omdat onrust onder leden vaak electorale consequenties heeft. De ervaringen rond de Ziektewet begin 1996 hebben dit duidelijk gemaakt.

De relevante opvattingen van leden hebben niet alleen betrekking op actuele vraagstukken. Het imago van de PvdA en van het kabinet-Kok is ook van belang. Welk beeld hebben leden van het functioneren van het kabinet? En hoe kijken leden naar het optreden van de fractie in de Tweede Kamer? Deze zaken komen met een zekere regelmaat aan de orde in het onderzoek. Op deze manier kunnen ontwikkelingen in het imago van partij, kabinet en fractie in kaart worden gebracht.

Het onderzoek is ook een instrument om het debat in de partij te voeren. Lange tijd waren vooral de opvattingen van het actieve kader van belang. Met het ledenonderzoek kunnen ook de 'gewone' leden worden gehoord; hun oordelen kunnen zo worden betrokken bij het debat. In het bijzonder in de tijd voorafgaande aan het partijcongres richt het ledenonderzoek zich hierop. Er worden dan leden benaderd om hun oordeel te geven over de thema's die voor het congres zijn geagendeerd. Bij het opstellen van de vragenlijst wordt daarbij tevens rekening gehouden met de amendementen die zijn ingediend. Leden kunnen zich zo dus uitspreken over vraagstukken die op het congres het meeste debat zullen opleveren.

Voorts wordt het onderzoek gebruikt om de partijorganisatie tegen het licht te houden. Welke verwachtingen hebben leden van de organisatie? Willen ze invloed kunnen uitoefenen op de discussies in de partij? Of willen ze vooral geïnformeerd worden over het debat in de PvdA? Of is het lidmaatschap vooral hun manier om hun betrokkenheid bij de sociaal-democratie tot uitdrukking te brengen? Naast het inventariseren van verwachtingen, wordt met het onderzoek het oordeel over de organisatie van de PvdA verkend. Zijn leden tevreden over de wijze waarop de partij is georganiseerd? Met dit soort vragen kan duidelijk worden of de organisatie voldoet of dat een aanpassing is vereist.

Het ledenonderzoek wordt ook gebruikt om de opvattingen van specifieke delen van het ledenbestand te vernemen. De selectie van de doelgroep hangt af van de doelstelling van het onderzoek. Wanneer wordt onderzocht op welke manier leden kunnen worden geworven, worden bijvoorbeeld alleen leden benaderd die

recentelijk lid zijn geworden. Wanneer de PvdA de vraag naar bepaalde activiteiten voor jongeren wil inventariseren, worden leden onder de dertig jaar benaderd. En wanneer politieke vraagstukken een duidelijk lokale component hebben, worden raadsleden, wethouders en burgemeesters benaderd. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan het beleid rond volkshuisvesting of drugs. Voor het debat en de standpuntbepaling van de landelijke PvdA is het van tijd tot tijd zeer belangrijk om te weten wat de lokale bestuurders vinden. Zij zullen immers vaak de beslissingen uitvoeren die in de Tweede Kamer worden genomen. Ten slotte wordt onderzoek uitgevoerd bij door de PvdA georganiseerde bijeenkomsten. Bij grootschalige bijeenkomsten krijgen bezoekers een korte enquête voorgelegd. Op deze manier kunnen de sterke en zwakke punten van de bijeenkomsten worden opgespoord. Daarnaast wordt op deze manier vaak duidelijk hoe mensen zijn geïnformeerd over die bijeenkomst. Deze kennis is nuttig voor de organisatie van en werving voor volgende bijeenkomsten.

Het doel van het onderzoek hangt sterk samen met degenen die de opdracht geven. Er zijn verschillende opdrachtgevers. Allereerst is dat het partijbestuur. Dat is vooral geïnteresseerd in het inventariseren van opvattingen over actuele vraagstukken en de verwachtingen van het partijlidmaatschap. Daarnaast kunnen (neven-)instellingen onderzoeksopdrachten geven. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan het Opleidings Instituut PvdA (OIP), dat met name belangstelling heeft voor de vraag naar activiteiten en de waardering van het lidmaatschap. Ook het Centrum voor Lokaal Bestuur (CLB) laat met een zekere regelmaat onderzoek uitvoeren - vooral onder burgemeesters, wethouders en raadsleden. Voorts kan de Tweede-Kamerfractie opdracht geven voor het uitvoeren van ledenonderzoek. Dit onderzoek richt zich over het algemeen op actuele vraagstukken, waarbij vaak de opvattingen van de lokale bestuurders worden geïnventariseerd. Naast alle landelijke organen kunnen lokale afdelingen onderzoek laten doen.

De opdrachtgevers moeten een bijdrage leveren aan de kosten van het onderzoek. Het onderzoek wordt uitgevoerd door het 'Bureau' van de PvdA. Dit Bureau heeft hiervoor een pool van veelal jonge enquêteurs. Op drukke avonden zijn ongeveer vijftien enquêteurs actief. Op het partijbureau is voor hen een aparte ruimte ingericht met telefoons en computers. Omdat de antwoorden elektronisch worden verwerkt, zijn de resultaten snel beschikbaar. Het enige nadeel hiervan is dat bepaalde doelgroepen moeilijk telefonisch bereikbaar zijn. In dergelijke gevallen wordt soms gebruik gemaakt van een schriftelijke enquête.

9. Onderzoeksresultaten

De PvdA heeft inmiddels enige jaren ervaring opgedaan met het ledenonderzoek. Wat leveren deze onderzoeken nu op aan informatie? Deze vraag wordt in deze paragraaf beantwoord. Bij de bespreking van de resultaten staan we stil

bij verschillende varianten van het ledenonderzoek.

9.1 Actuele vraagstukken

In 1996 gaat het goed met de Nederlandse economie. Aan het einde van het jaar ontstaat tussen de coalitiepartijen enige discussie over de besteding van financiële meevallers. Voor het partijbestuur vormt deze discussie aanleiding, de opvattingen van leden te inventariseren. Aan welke terreinen zou de PvdA bij het besteden van extra middelen prioriteit moeten geven volgens de leden? Om de antwoorden op deze vraag te structureren, zijn zeven algemene beleidsterreinen onderscheiden. Aan de leden is gevraagd, welk terrein volgens hen als eerste, als tweede en als derde in aanmerking komt voor meer geld.

Uit grafiek 1 blijkt dat volgens de ondervraagde leden de PvdA zich vooral moet inzetten voor de sociale beleidsterreinen. Als het aan de leden ligt, zouden vooral sociale zekerheid, gezondheidszorg en onderwijs in aanmerking komen voor extra middelen. Sociale zekerheid is favoriet: niet minder dan 45% van de leden noemt dit als het eerste terrein waaraan de PvdA meer geld zou moeten besteden.

De 'hardere' beleidsterreinen als veiligheid en infrastructuur staan minder hoog op de agenda van het gemiddelde PvdA-lid. Dit blijkt niet alleen uit de antwoorden op de vraag waaraan extra geld zou moeten worden gegeven. Het komt ook naar voren als naar een mogelijk terrein voor bezuinigingen wordt gevraagd. Hoewel veel van de ondervraagde leden aangeven eigenlijk niet op de aangegeven terreinen te willen bezuinigen, geeft meer dan de helft van hen (57%) aan dat de infrastructurele projecten zoals de aanleg van wegen en

Grafiek 1. Prioriteiten beleidsterreinen PvdA-leden, jan. 1997

spoorlijnen met minder geld uit kunnen. Veiligheid is het tweede terrein waarop volgens redelijk wat leden (bijna 22%) wel kan worden bezuinigd. Het aantal leden dat van mening is dat er bezuinigd zou kunnen worden op de sociale zekerheid (2,3%), gezondheidszorg (2,8%), onderwijs (3,8%) en werken (werkgelegenheid; 2,8%) ligt duidelijk lager.

Uit deze gegevens kan worden afgeleid hoe belangrijk het sociaal profiel voor de PvdA is. Voor veel leden is de sociale kwestie het hart van de partij. Dit heeft waarschijnlijk ook consequenties voor de wijze waarop zij naar het optreden van de PvdA kijken. De manier waarop de PvdA invulling geeft aan haar sociaal profiel, zal voor een belangrijk deel de waardering bij de leden bepalen. Doet de PvdA dat goed, dan zullen leden veelal tevreden zijn. Verwaarloost de PvdA echter haar sociale gezicht, dan leidt dat ongetwijfeld tot veel onrust onder leden.

9.2 Beeld kabinet-Kok en imago PvdA

In het ledenonderzoek wordt vaak ingegaan op het kabinet-Kok en de rol van de PvdA. Het zijn vrij algemene vragen. Met de antwoorden kan duidelijk worden wat bij de leden het dominante beeld is van het kabinet en de PvdA.

Tabel 1. Oordeel leden over de PvdA-inbreng in kabinet-Kok (in %), jan. 1997

	eens	niet eens, niet oneens	oneens	weet niet
de PvdA doet het goed in het kabinet	62,2	24,9	12,7	0,2
de PvdA doet het beter dan in het vorige kabinet van CDA en PvdA	73,5	10,0	12,1	4,4
de standpunten van de PvdA komen voldoende tot hun recht in het beleid van het kabinet	35,8	29,0	31,9	3,3
in de discussies in de Kamer zwicht de PvdA niet te vaak voor de wensen van de VVD*	31,8	13,5	52,5	2,2

* in de vragenlijst is deze vraag geformuleerd als: 'de PvdA zwicht te vaak'; voor de eenduidigheid is in de tabel de formulering omgekeerd.

Door de vragen met een zekere regelmaat terug te laten komen, wordt inzichtelijk of deze beelden positiever of negatiever worden. De vragen over het kabinet richten zich vooral op de inbreng van de PvdA. Kunnen de leden zich vinden in het optreden van het kabinet? Of vinden ze de inbreng van de PvdA onvoldoende? Tabel 1 geeft de antwoorden op deze vragen.

De tabel is ontleend aan de resultaten van een ledenonderzoek van januari 1997. De resultaten zijn echter redelijk representatief voor eerdere onderzoeken. Steeds zijn de leden over het algemeen tevreden over de inbreng van de PvdA in het kabinet; zeker als deze wordt vergeleken met die in het vorige kabinet van PvdA en CDA.

In het oordeel over het kabinet doet zich overigens een interessante paradox voor. Want hoewel de leden tevreden zijn over de rol van de PvdA in het kabinet, geeft een redelijk grote groep aan dat de standpunten van de PvdA onvoldoende tot hun recht komen in het beleid. Een meerderheid is zelfs van mening dat de PvdA te vaak zwicht voor de wensen van de VVD. Deze paradox kan natuurlijk worden beschouwd als een logisch gevolg van een coalitiekabinet, waarin iedere regeringspartij altijd water bij de wijn moet doen.

Het beeld dat de geënquêteerde leden hebben van het kabinet is over het algemeen redelijk positief. Het imago van de PvdA blijft hierbij enigszins achter. Onderstaande tabel maakt dit duidelijk.

Tabel 2. Oordeel leden over het imago van de PvdA (in %), jan. 1997

	eens	niet eens, niet oneens	oneens	weet niet
de PvdA is een vernieuwende partij	44,0	18,0	36,1	1,9
de PvdA is de afgelopen jaren voor mij een aantrekkelijkere partij geworden*	53,4	7,5	37,6	1,4
uit reacties van vrienden, familie en collega's merk ik dat de PvdA weer beter overkomt bij het publiek	35,9	12,4	45,1	6,6

Hoewel het imago nog te wensen overlaat, is de laatste jaren het beeld van de PvdA wel enigszins gekanteld. In 1995 hadden de leden een veel negatiever oordeel over de partij. Op grond van deze ontwikkeling, wordt wel geconstateerd dat de PvdA weer een zekere uitstraling heeft. Veel leden zouden in ieder geval 'de schaamte voorbij' zijn.

9.3 Thema's partijcongres

In de maanden voorafgaand aan het partijcongres van 1997 worden drie onderzoeken uitgevoerd. Elk onderzoek - waaraan telkens zo'n 650 leden deelnemen - gaat in op één van de inhoudelijke thema's van het congres. Bij het opstellen van de vragenlijst wordt gebruik gemaakt van de nota's en de amendementen die door afdelingen daarop zijn ingediend. Deze onderzoeken maken duidelijk hoe de leden van de PvdA denken over de belangrijkste vragen die op het congres aan de orde komen.

Het eerste congres-thema betreft de uitbreiding van de Europese Unie. Tabel 3 maakt duidelijk dat veel leden van de PvdA voor een oostelijke uitbreiding zijn. Deze steun is echter wel gebonden aan versterking van het democratisch karakter van Europa.

Tabel 3. Oordeel leden over uitbreiding Europese Unie (in %), jan. 1997

	eens	niet eens, niet oneens	oneens	weet niet
het is goed als de Europese Unie zo snel mogelijk wordt uitgebreid met landen als Tsjechië, Slowakije en Polen	54,7	6,3	31,0	8,0
de uitbreiding van de Europese Unie mag pas doorgaan als het Europees Parlement meer te zeggen krijgt	63,5	5,2	19,3	12,1

Het rapport van de partijcommissie-Van Traa dat voor de discussie over Europa is geschreven, pleit voor een verdere federalisering van Europa.⁵⁰ In algemene zin kunnen de meeste leden zich vinden in dit voorstel. Wanneer evenwel concrete vraagstukken worden voorgelegd, slaat de twijfel toe. Zo is een grote meerderheid van mening dat Nederland het eigen liberale drugsbeleid moet doorzetten. En een even grote groep leden vindt dat 'Den Haag' beslissingen moet blijven nemen over de sociale zekerheid (zie tabel 4). Deze uitkomsten maken duidelijk dat de formulering van de vragen van groot belang is voor de discussie over Europa. De concrete onderwerpen die worden voorgelegd, bepalen voor een belangrijk deel het oordeel van de leden. Afhankelijk van de specifieke invulling is een meerderheid voor, of juist tegen een uitbreiding van bevoegdheden van de Europese Unie.

Tabel 4. Oordeel leden over bevoegdheden Europese Unie (in %), jan. 1997

	eens	niet eens, niet oneens	oneens	weet niet
Nederland moet blijven streven naar een sterk en verenigd Europa; dat het kabinet en de Kamer zich soms zullen moeten neerleggen bij de wensen van andere landen is niet erg	58,6	11,4	27,6	2,4
het is goed dat Nederland zijn eigen drugsbeleid doorzet ook al zijn Frankrijk en andere landen tegen bijvoorbeeld het gedogen van coffeeshops	79,0	6,0	12,2	2,4
ook in de toekomst moeten beslissingen over sociale zekerheid niet door de Europese Unie maar door de Nederlandse politiek worden genomen	77,6	6,0	12,9	3,6

Het belang van de onderwerpskeuze blijkt ook bij de modernisering van de sociale zekerheid: het tweede thema op het congres van 1997. Het onder leiding van Adelmund geschreven rapport *Sociale zekerheid bij de tijd* veronderstelt dat de vele veranderingen op de arbeidsmarkt een modernisering van het stelsel wenselijk maken. De grotere participatie van vrouwen, maar ook de opkomst van deeltijdarbeid en tijdelijke arbeidscontracten, zetten het bestaande stelsel van sociale zekerheid onder druk. Het rapport van Adelmund doet voorstellen om het stelsel aan te passen. Deze voorstellen stuiten bij sommigen op weerstand. Zij menen dat de PvdA op deze wijze het flexibiliseringsproces ondersteunt, terwijl de partij dat proces eigenlijk zou moeten bestrijden omdat het de positie van de werknemers aantast. Uit het ledenonderzoek blijkt dat deze stelling bij een grote groep partijleden op steun kan rekenen (zie tabel 5). Tegelijkertijd zijn er nog meer leden van mening dat de PvdA in plaats van de flexibilisering te bestrijden, beter kan werken aan een sociale-zekerheidsstelsel dat rekening houdt met de behoefte van deeltijdarbeiders en mensen met tijdelijke contracten. Beide reacties lijken op gespannen voet met elkaar te staan. Maar net zoals bij de discussie over de federalisering van Europa, geven de reacties aan hoe belangrijk de onderwerpskeuze is. Want de gekozen thema's bepalen voor (ten minste) een deel of een voorstel op steun of verzet kan rekenen.

Tabel 5. Oordeel leden over 'Sociale zekerheid bij de tijd' (in %), jan. 1997

	eens	niet eens, niet oneens	oneens	weet niet
flexibilisering op de arbeidsmarkt is noodzakelijk om de werkgelegenheid in stand te houden	57,7	11,5	25,4	5,4
de PvdA mag flexibilisering op de arbeidsmarkt nooit accepteren omdat deze ten koste gaat van de rechten van werknemers	46,9	10,6	32,0	10,5
in plaats van flexibilisering te bestrijden, kan de PvdA er beter voor zorgen dat de sociale zekerheid meer rekening houdt met de behoeften van deeltijdarbeiders en mensen met tijdelijke contracten	73,8	11,2	11,2	3,8

Tabel 6. Oordeel leden over de 'participatiewet' (in %), jan. 1997

	eens	niet eens, niet oneens	oneens	weet niet
het is goed dat mensen die werk zoeken een contract afsluiten met de GSD waarin staat aangegeven welke activiteiten zij ondernemen om aan de slag te komen	69,2	8,5	20,4	1,9
mensen die zo'n contract afsluiten zouden best wat mogen bijverdienen zonder gekort te worden op hun uitkering	84,2	7,3	7,3	1,2
de PvdA moet zorgen voor een verhoging van de uitkeringen zelfs als dat ten koste gaat van de werkgelegenheid	38,1	11,9	41,5	3,5

Waar de leden bij het vraagstuk van flexibilisering gevoelig zijn voor de verschillende standpunten in het debat, kan een belangrijk voorstel uit de nota van Adelmund op ondubbelzinnige steun rekenen. De gedachte die ten grondslag ligt aan de voorgestelde 'participatiewet' wordt door een zeer grote groep leden onderschreven. Dat deze steun niet alleen is ingegeven door meer

inkomsten voor uitkeringsgerechtigden, blijkt uit het oordeel over het verhogen van de uitkeringen. Als dit leidt tot minder werkgelegenheid, is een redelijk grote groep leden van oordeel dat de verhoging beter achterwege kan blijven (zie tabel 6).

De oudedagsvoorziening is het laatste inhoudelijke thema van het partijcongres van februari 1997. Het Tweede-Kamerlid J.P.C.M. van Zijl heeft enkele voorstellen geformuleerd om de AOW in de toekomst betaalbaar te houden.⁵¹ Met deze voorstellen wordt onder andere getracht te voorkomen dat de pensioengerechtigde leeftijd verhoogd moet worden. Uit het ledenonderzoek blijkt dat de inspanningen van Van Zijl op steun van de leden kunnen rekenen (zie tabel 7).

Tabel 7. Oordeel leden over de oudedagsvoorziening (in %), jan. 1997

	eens	niet eens, niet oneens	oneens	weet niet
ongeacht de kosten moet de AOW altijd meegroeiën met de welvaartsontwikkeling	85,4	5,0	8,6	0,9
om na 2010 de AOW te kunnen blijven betalen, is het goed als de overheid nu al een speciaal spaarfonds voor de AOW instelt	90,1	2,5	4,9	2,5
om de AOW in stand te houden, is het goed om de pensioengerechtigde leeftijd geleidelijk te verhogen van 65 naar 67 jaar	17,1	6,4	75,7	0,8

9.4 Lokale bestuurders aan het woord: de drugsnota

Naast het algemeen onderzoek onder leden, worden soms speciale groepen benaderd. Zo wordt met een zekere regelmaat onderzoek uitgevoerd onder lokale bestuurders; zeker als landelijke discussies gevolgen hebben voor de dagelijkse praktijk in steden en dorpen. Het drugsbeleid is hiervan een duidelijk voorbeeld. Nadat het kabinet zijn drugsnota heeft gepubliceerd, wordt op verzoek van het Tweede-Kamerlid mevr. G.A. Dijksman een onderzoek uitgevoerd onder burgemeesters, wethouders en raadsleden die te maken hebben met het drugsbeleid. Hen worden enkele vragen voorgelegd, waarbij onder andere wordt ingegaan op de gevolgen van de drugsnota voor het lokaal bestuur. Uit de resultaten van het onderzoek blijkt dat redelijk wat lokale bestuurders

moeilijkheden hebben met het beoordelen van de drugsnota. Zij die dit wel kunnen, zijn over het algemeen wel te spreken over de consequenties van de drugsnota voor de lokale problematiek (zie tabel 8). Tegelijkertijd blijft een grote groep van mening dat het lokale instrumentarium om de drugsproblemen aan te pakken, tekort schiet.

Tabel 8. Oordeel lokale bestuurders over gevolgen drugsnota (in %), jan. 1996

	eens	niet eens, niet oneens	oneens	weet niet
drugsnota levert goede aanzetten voor het beheersbaar maken van drugsproblematiek	30,5	28,7	21,3	19,5
drugsnota legt een te zwaar accent op repressie	25,6	18,3	36,6	19,5
drugsnota besteedt te veel aandacht aan problemen rond volksgezondheid	19,5	26,8	25,6	28,0
het lokaal bestuur beschikt over voldoende instrumenten om drugsproblematiek hanteerbaar te houden	11,2	*	58,6	30,2
maatregelen in drugsnota sluiten aan bij praktijk van gemeentelijk beleid	45,1	25,0	9,8	20,1

* bij deze vraag was de antwoordcategorie 'mee eens, mee oneens' weggelaten.

Bij de verschijning van de drugsnota vindt de PvdA-fractie in de Tweede Kamer dat er moet worden geëxperimenteerd met het gecontroleerd verstrekken van heroïne. Het succes van dergelijke experimenten is mede afhankelijk van de medewerking van lokale bestuurders. Om te onderzoeken of deze bereid zijn hun medewerking te verlenen, worden aan hen enkele categorieën van verslaafden voorgelegd. Telkens kunnen ze aangeven of zij het een goede zaak vinden wanneer deze groep betrokken wordt bij experimenten rond het gecontroleerd verstrekken van heroïne. Uit tabel 9 wordt duidelijk dat de steun van lokale bestuurders voor dergelijk experimenten sterk afhangt van de specifieke categorie verslaafden.

Tabel 9. Oordeel lokale bestuurders over experimentele verstrekking heroïne (in %), jan. 1996

	goede zaak	slechte zaak	weet niet
verslaafden in uitzichtloze psychische situatie	79,5	9,8	10,7
kortverslaafde jongere criminelen	22,8	61,4	15,8
langdurig aan opiaten verslaafde jongeren	64,2	17,2	18,6
illegale drugsverslaafden	29,3	40,9	29,8

De enquête wordt niet alleen gebruikt om opvattingen te inventariseren. Alle respondenten worden ook uitgenodigd deel te nemen aan een debat dat de Tweede-Kamerfractie organiseert over de drugsnota. Op deze manier speelt het onderzoek een rol in het versterken van de communicatie tussen landelijke en lokale vertegenwoordigers van de PvdA.

9.5 Leden over lidmaatschap en organisatie van de PvdA

In de kritiek die Tromp aan het begin van 1996 op het opereren van Rottenberg en Vreeman levert, stelt hij ook dat naar zijn mening de PvdA door toedoen van de duo-voorzitters een soort Greenpeace zou worden. Hierdoor zouden de leden nauwelijks nog invloed kunnen uitoefenen op het debat in en de koers van de PvdA. Deze kritiek vormt voor de beide voorzitters aanleiding om te onderzoeken welke verwachtingen leden hebben van het partijlidmaatschap. En - nog belangrijker - of het lidmaatschap voldoet aan die verwachtingen.

Tabel 10. Motieven om lid te worden van de PvdA (in %), jan. 1996

1.	om steun te geven aan de beginselen van de PvdA	85,3
2.	om politieke betrokkenheid tot uitdrukking te brengen	72,2
3.	uit traditie, kom uit rood nest	46,9
4.	om geïnformeerd te worden over de politiek van de PvdA	37,2
5.	om deel te kunnen nemen aan het debat in de PvdA	31,9
6.	om in de politiek carrière te kunnen maken	6,7

Tabel 10 maakt duidelijk dat de meeste mensen lid zijn geworden om steun te geven aan de beginselen van de PvdA of om hun politieke betrokkenheid tot uitdrukking te brengen (de respondenten konden meer dan één antwoord geven). Redenen die refereren aan de wens een passieve inbreng (ontvangen van informatie) of actieve inbreng (deelname aan debat) te hebben in de politiek van de PvdA, worden veel minder vaak genoemd als motief om lid te worden. De motieven om lid te worden hebben ook gevolgen voor het oordeel over de invloed van leden en de informatievoorziening binnen de partij. Vrijwel alle leden (87%) zijn van mening dat zij voldoende worden geïnformeerd over de discussies, standpunten en activiteiten van de PvdA. Dit geldt in vrijwel gelijke mate voor mensen die lid zijn geworden omdat zij geïnformeerd wilden worden over de politiek van de PvdA. Van hen is bijna 86% van mening dat de leden voldoende worden geïnformeerd. Als wordt gekeken naar de invloed van leden, kan worden geconstateerd dat veel leden geen ambitie hebben om invloed uit te oefenen op het functioneren van de volksvertegenwoordigers van de PvdA. De volksvertegenwoordigers, zowel op lokaal als landelijk niveau, krijgen van de leden een ruim mandaat. Tabel 11 laat dit zien.

Tabel 11. Wensen van partijleden tot invloed (in %), jan. 1996

	Tweede Kamer	gemeenteraad
ja, ik zou meer invloed willen uitoefenen op fractie in de...	22	18
nee, ik kan nu al voldoende invloed uitoefenen op fractie in de...	7	20
nee, ik wil geen invloed uitoefenen op fractie in de...	69	60
weet niet	2	2

Een grote minderheid is ook van mening dat binnen de PvdA voldoende rekening wordt gehouden met de opvatting van leden (zie tabel 12). Op dit punt is wel enige verbetering mogelijk, want bijna een derde is ontevreden over de wijze waarop met de opvattingen van leden wordt omgegaan. Het is overigens interessant dat het oordeel op dit punt nauwelijks wordt beïnvloed door de vraag of mensen lid zijn geworden om (actief of passief) betrokken te worden bij de PvdA. Deze groep leden - geconstrueerd op basis van de motieven om lid te worden - onderscheidt zich in haar oordeel niet van de andere leden van de PvdA.

Tabel 12. Oordeel van partijleden over hun inbreng (in %), jan. 1996

	alle leden	leden die passief of actief betrokken willen worden
er wordt in de PvdA voldoende rekening gehouden met de opvattingen van leden	45	45
er wordt in de PvdA onvoldoende rekening gehouden met de opvattingen van leden	29	33
weet niet	26	22

Het onderzoek maakt voorts duidelijk dat veel leden niet deelnemen aan activiteiten van de PvdA. Meer dan de helft van de leden (53%) heeft nog nooit aan een partij-activiteit deelgenomen. Dit duidt erop dat het lidmaatschap voor veel mensen een sterk symbolisch karakter heeft. Veel leden streven geen actieve deelname na, maar lijken vooral hun betrokkenheid bij de politiek en bij de PvdA in het bijzonder tot uitdrukking te willen brengen. Critici zouden kunnen tegenwerpen dat de geringe participatie vooral wordt veroorzaakt door de gebrekkige mogelijkheden die door de PvdA worden geboden. De passiviteit zou niet door de vraag, maar vooral door het aanbod van de partij worden bepaald. Deze tegenwerping snijdt echter weinig hout. Een duidelijke meerderheid van de leden (72%) geeft namelijk in het onderzoek aan voldoende mogelijkheden te hebben om deel te nemen aan discussies over de koers van de landelijke PvdA. Van de leden die lid zijn geworden om actief of passief betrokken te worden bij de PvdA, deelt 71% deze opvatting.

De gegevens over het lidmaatschap en de organisatie van de PvdA maken duidelijk dat de ambities van veel leden beperkt zijn. Veel leden brengen met het lidmaatschap hun betrokkenheid bij de politiek en bij de sociaal-democratie in het bijzonder tot uitdrukking. Voor de discussies over de verdere vernieuwing van de PvdA lijkt dit van belang. Want het koesteren van te hoge verwachtingen over wat de vernieuwing vermag, leidt ongetwijfeld tot teleurstellingen. Hoe de partij ook is georganiseerd en welke activiteiten er ook plaatsvinden, een belangrijk deel van de leden zal zich daardoor niet laten verleiden tot participatie. Hiervoor zijn ze namelijk geen lid van de PvdA geworden.

10. Het ledenonderzoek in de toekomst

In het voorafgaande zijn de verschillende varianten van het ledenonderzoek besproken. Daarmee zijn de mogelijkheden van het ledenonderzoek nog niet uitgeput. Op enkele punten zou het instrument nog verder ontwikkeld kunnen worden.

Zo zou het ledenonderzoek het karakter kunnen krijgen van een soort ledenraadpleging. Belangrijke vraagstukken zouden kunnen worden voorgelegd aan de leden. Bij het partijcongres van 1996 is hiermee geëxperimenteerd. Toen zijn alle leden uit het gewest Overijssel benaderd met enkele vragen over de besluiten die door het congres zouden worden genomen. Op deze manier invulling geven aan het instrument partijreferendum heeft twee belangrijke voordelen. Allereerst kan met het onderzoek een vrij hoge respons worden verzekerd. In Overijssel heeft meer dan 80% van de leden meegedaan aan de ledenraadpleging. Daarnaast kunnen in het ledenonderzoek meer vragen aan de orde komen. Zo kan een meer afgewogen beeld van de opvattingen van leden ontstaan dan bij een referendum, waar slechts één stelling voorligt waarop alleen ja of nee kan worden gezegd. Het ledenonderzoek heeft in vergelijking met het partijreferendum natuurlijk ook een belangrijk bezwaar. De uitvoering legt een enorm beslag op tijd en middelen.

Een tweede uitbreidingsmogelijkheid van het ledenonderzoek ligt in de registratie van gegevens van leden. Door vragen te stellen over interesse, ervaring en deskundigheid kan een databank van partijleden worden opgesteld. Een dergelijke databank zou het mogelijk maken om leden gericht te informeren over standpunten en activiteiten van de partij. Bovendien zou op deze manier de partij beter gebruik kunnen maken van de expertise en ervaring in de partij. Een dergelijke werkwijze kan alleen slagen als de databank actueel is. Dit betekent dat ieder lid met een zekere regelmaat wordt benaderd.

Voorts zou het onderzoek kunnen worden gebruikt om een databank met gegevens over geïnteresseerden aan te leggen. Dit kan als bij iedere bijeenkomst of activiteit van de PvdA de bezoekers worden benaderd met een korte vragenlijst. Deze gegevens zouden een rol kunnen spelen bij het verder informeren, betrekken en werven van mensen die dicht bij de PvdA staan. De onderzoekswerkzaamheden hoeven zich overigens niet alleen te beperken tot leden. Ze kunnen ook een rol spelen bij het mobiliseren van kiezers. Bij de Provinciale Statenverkiezingen in 1995 is hier reeds enige ervaring mee opgedaan. Er zijn dus verschillende mogelijkheden om het onderzoek uit te breiden.

Dit betekent niet dat al deze mogelijkheden daadwerkelijk benut zullen worden. Zeker niet omdat de betekenis van onderzoek voor een partij als de PvdA altijd begrensd zal zijn. De agenda van de PvdA zal immers nooit alleen worden bepaald door de resultaten van onderzoek onder leden. Het is voor een partij belangrijk om voeling te houden met de opvattingen van haar leden, zeker waar het gevoelige vraagstukken betreft. In de uiteindelijke besluitvorming spelen echter meer zaken een rol. Het onderzoek vormt in dit opzicht vooral een bron van extra informatie die kan worden gebruikt bij de afwegingen rond beslissingen.

Daarnaast is het evident dat het onderzoek nooit het enige instrument kan zijn om opvattingen van leden te inventariseren. Het onderzoek kent belangrijke

beperkingen. Dit wordt duidelijk als men zich realiseert dat leden in het onderzoek als geïsoleerde individuen worden benaderd. Het onderzoek ontbeert de context van het politieke debat, waarin argumenten worden uitgewisseld en waarin zaken met elkaar worden verbonden. Hierdoor is de informatie die met ledenonderzoek wordt verzameld vaak enigszins 'arm'. Bij bepaalde onderwerpen en vraagstukken is het ledenonderzoek dan ook geen geschikt instrument om opvattingen van leden te inventariseren.

De rol van het ledenonderzoek voor de praktijk van de PvdA wordt ten slotte enigszins beperkt, omdat slechts een deel van het ledenbestand wordt benaderd. Als een lid niet tot de steekproef behoort, kan deze zich niet uitspreken. Dit staat haaks op de wens en het gevoel dat alle leden in principe hun stem zouden moeten kunnen laten horen. Dat met ledenonderzoek een betrouwbaarder beeld van de stem der leden kan worden verkregen, doet daar weinig aan af. Zo lang de sentimenten blijven bestaan, zal de betekenis van het ledenonderzoek altijd enigszins begrensd zijn.

Binnen deze grenzen bestaat voor het ledenonderzoek nog voldoende ruimte om een belangrijke rol te spelen in een moderne politieke partij. Zeker voor partijen die willen blijven weten wat onder hun leden leeft, die voeling willen blijven houden met hun publieke ambassadeurs, en die in hun functioneren rekening willen blijven houden met de wensen van mensen voor wie de partijorganisatie uiteindelijk bestaat.

noten

1. Zie bijvoorbeeld de bijdrage van R.A. Koole in dit *Jaarboek*.
2. Zie bijvoorbeeld G. Voerman, 'De ledentallen van politieke partijen', in: *Jaarboek 1995 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1996, 192-206.
3. Zie bijvoorbeeld B. Tromp, 'De neergang van politieke partijen', in: *Het Parool*, 21 december 1985, 2.
4. M. Duverger, *Political parties. Their organization and activity in the modern state*, Londen, 1964.
5. Zie Commissie-Van Kemenade, *Een partij om te kiezen. Partijvernieuwing en de PvdA*, Amsterdam, 1991.
6. Zie R. Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990*, Utrecht, 1992, 25.
7. *Een partij om te kiezen*, 23.
8. *Ibidem*, 138.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*, 34.
11. *Ibidem*, 123-124.
12. *Ibidem*, 125.
13. *Ibidem*, 138.

14. Zie bijvoorbeeld R.A. Koole, 'De ondergang van de sociaal-democratie? De PvdA in vergelijkend perspectief', in: *Jaarboek 1992 DNPP*, Groningen, 1993, 74.
15. Zie bijvoorbeeld P.F.G. Depla, *Technologie en de vernieuwing van de lokale democratie*, Den Haag, 1995, 13.
16. H. Anker, 'Is de Nederlandse kiezer op drift geraakt?', in: *Jaarboek 1993 DNPP*, Groningen, 1994, 148-149.
17. *Een partij om te kiezen*, dl. II, 32.
18. P. Lucardie, M. Nieboer en I. Noomen, 'Kroniek 1991. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1991', in: *Jaarboek 1991 DNPP*, Groningen, 1992, 43-44.
19. Lucardie, Nieboer en Noomen, 'Kroniek 1991', 44-45.
20. *Ibidem*, 48.
21. *Een partij om te kiezen*, 59-66.
22. Koole, 'De ondergang van de sociaal-democratie', 75-76.
23. Lucardie, Nieboer en Noomen, 'Kroniek 1991', 19.
24. *Ibidem*, 47.
25. P. Lucardie, I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 1992. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1992', in: *Jaarboek 1992 DNPP*, Groningen, 38-39.
26. Zie over 'Niet Nix' in de Kroniek van dit *Jaarboek* onder PvdA.
27. Zie bijvoorbeeld R. Koole 'Niet alles is de schuld van Felix Rottenberg', in: *de Volkskrant*, 10 maart 1995, 9; en B. Tromp, 'Inzake partijvernieuwing', in: *Socialisme en Democratie*, 53 (1996), nr. 1, 38-40.
28. Dit blijkt uit onderzoek dat is uitgevoerd onder leden van de PvdA waarin onder andere aandacht is besteed aan de waardering voor de verschillende partijbladen.
29. Zie bijvoorbeeld de 'PvdA Verkenningen 1993': WBS-werkgroep migratie-politiek, *Immigratie: waar ligt de grens?*; H. van Wissen, *Kiezen voor sport*; en Chr. Rutenfrans e.a., *Preventie van criminaliteit*; alle drie Amsterdam, 1993.
30. In Eindhoven komt bijvoorbeeld de FNV-onderhandelaar bij de DAF op een verkiesbare plaats en in Nijmegen de KNVB-voorzitter van Gelderland. Uit intern onderzoek blijkt dat in 70% van de PvdA-raadsfracties nieuwe mensen zijn gekozen; zie: *Ideeën, Personen en Praktijken*, dl. 2, 10.
31. 'ORAT' staat voor ORIëntatie Arbeidsmarkt Toekomst.
32. PvdA Partijbestuur, *Idee en Beweging*, Amsterdam, 1994.
33. F. Rottenberg en R. Vreeman, 'Nederland op de snijtafel. Speurend en tastend vormgeven aan de toekomst', 'Special' behorende bij *PRO*, 3 (1994), 9 (dec.), 1-24.
34. PvdA, *Kenniscentrum voor bedrijfsleven en arbeid*, september 1994.
35. In 1994 wordt in *Idee en Beweging* aangekondigd dat naast het Centrum voor Economie er ook een Centrum voor Cultuur en Wetenschap en een Centrum voor de Stad zal komen.

36. De bijbehorende rapporten zijn: K. Adelmund e.a., *Sociale zekerheid bij de tijd*. z.pl., z.j. [1996]; J. van Zijl *Een onbezorgde oude dag; haalbaar en betaalbaar. Een sociaal-democratische visie op houdbare ouderdagvoorzieningen*, z.pl., z.j. [1996]; en M. van Traa e.a., *Voorbij de waterlinie. Het buitenland van de PvdA*; z.pl., 1996.
37. PvdA, *Ideeën, Personen en Praktijken*, dl. 2, 7. Het gaat hier om een nota van het partijbestuur voor het partijcongres in Den Haag in februari 1997.
38. PvdA, *Ideeën, Personen en Praktijken*, 7. Het gaat hier om een nota van het partijbestuur voor het partijcongres in Maastricht in maart 1995.
39. Zie bijvoorbeeld F. Bloemendaal, 'Na Felix', in: *HP/De Tijd*, 7 februari 1997, 37.
40. *Ideeën, Personen en Praktijken*, dl. 2, 8. Zie ook R. Vreeman 'De PvdA is halverwege, meer niet', in: *de Volkskrant*, 14 februari 1997 ; en L. Ornstein en M. van Weezel, 'Felix Rottenberg: bekentenissen van een stormram', in: *Vrij Nederland*, 15 februari 1997, 6-8.
41. B. Tromp, 'De vloek van Michels. Afscheid van de partijdemocratie', in: *Socialisme en Democratie*, 52 (1995), nr. 2, 93-95.
42. F. Rottenberg en R. Vreeman, 'De vloek van Michiels en de zucht van Tromp. Partijvernieuwing en "democratische mentaliteit"', in: *Socialisme en Democratie*, 52 (1995), nr. 3, 127-130.
43. Tromp, 'Inzake partijvernieuwing', 41.
44. Bloemendaal, *op.cit.*, 34.
45. *Ibidem*.
46. *Idee en Beweging*, 4.
47. *Ideeën, Personen en Praktijken*, dl. 1, 10-11.
48. *Ideeën, Personen en Praktijken*, dl. 2, 9.
49. Het partijbestuur constateert dat de prioriteiten voor de Rosa-steden zeker geen verwaarlozing van de kleine afdelingen betekent. Op welke manier aan deze wens inhoud wordt gegeven, wordt nauwelijks toegelicht. Zie *Ideeën, Personen en Praktijken*, dl. 2.
50. Zie *Voorbij de waterlinie*.
51. *Een onbezorgde ouderdag*.